

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

כ"ה

אוריינות בהוראת ההיסטוריה וקשריה לתולדות החינוך

יובל דרור

סקירה על ספרו של עודד שרמר, אוריינות היסטורית וטיפוח הביקורתיות, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשס"ד.

ספרו של עודד שרמר — איש תכנון לימודים העוסק גם בהיסטוריה ובהוראתה — הוא הזדמנות נאותה לעמוד על ההשקה שבין תולדות החינוך להוראת ההיסטוריה. "החינוך היסטורי", בלשונו של הכותב, או "היסטוריה — תיחום לשם חינוך", כפי שקרויים "פרקיו הראשונים של הספר [...] [ה]מביאים שיקולים מתחום הדיסציפלינה ושיקולים מתחום ההוראה והלמידה, ויוצרים קשר בין מי שעניינם חקר ההיסטוריה ובין מי שעוסקים בהוראתה" (עמ' 33).

הפרקים הראשון והשני עוסקים בבחינות זיטציפליניריות של הוראת ההיסטוריה, תוך התייחסות למושגי "מבנה הדעת" של ברונר, "מבני החקר הסובסטנטיבי והסינטיטי" של שוואב, והפרדיגמות לפי קון. כן סוקר הוא גישות היסטוריוגרפיות שונות כדוגמת אלה של דובנוב וגרץ הנוגעות לתולדות עם ישראל (עמ' 78–81). הפרק השלישי מתמקד בשיח ההיסטורי ובהתייחסויות השונות אליו בעשורים האחרונים: "ראשית הביקורת" ו"נקודת ראות פוסט־מודרנית" על ההיסטוריה; "התפכחות מהשאיפה לאובייקטיביות" וספקות ביחס ל"תוקפה של האמת ההיסטורית"; ויכוחים בנושאים "מהו נתון היסטורי", הפן הפוליטי של המחקר ההיסטורי והסוגים השונים של ידיעת העבר — ה"מדעית" וה"עממית". עקב ריבוי האמיתות והנתונים, והקשר הבלתי נמנע בין ערכים להיסטוריה (או היסטוריות) מצדד שרמר בגישה הבאה:

האוריינות ההיסטורית [...] מדברת [...] בשכחה של התפיסה בדבר ריבוי הפנים והשונות של בני האדם ושל הידיעה, המשקפים מקומות חברתיים שונים והיסטוריות שונות, והיא מבקשת שנבין שהאדם הוא המגדיר את הווייתו והוא המכוון אותה באמצעות הכרעותיו, עשיותיו ומחלליו. מכאן נובעת משאלתה שהידיעה ההיסטורית תביא בחשבון גם את ראיית העבר מפרספקטיבות של תחומי־דעת אחרים, כמוונה להגדיל את מרחב הראייה. [...] במושג

"האוריינות ההיסטורית" משתקפת השפעתו של הלך הרוח הפוסטמודרני על החינוך ועל תפיסת הידע בתכניות הלימודים, הבאה לידי ביטוי בריכוך הגבולות בין המקצועות, כפי שאפשר להיווכח מהתפתחותם של תחומי ידע אינטרדיסציפלינריים (עמ' 127).

מי שבוחן את חקר תולדות החינוך בעשורים האחרונים מוצא בו בנקל את המגמות שעליהן מצביע שרמר: עיסוק, גם ביקורתי, בתחומי חינוך וחברה מגוונים החורגים מגבולות בית-הספר והטיפול הישיר של המחנכים; התפתחות ה"היסטוריה החברתית של החינוך" במסגרת מדעי הרוח, המסתייעת בידע הלקוח ממדעי החברה וכליהם במחקריים; שילוב בין-תחומי בין ההיסטוריה של החינוך והמינהל, ובעיקר בינו ובין תיכון תכניות לימודים וקביעת מדיניות חינוכית. אין זה מקרה שבארץ ובעולם ההיסטוריה של החינוך היא חלק מלימודי החוגים והמחלקות העוסקים במדיניות חינוכית.

להלן מעמיק שרמר את דיונו בהיבטים השונים של האוריינות ההיסטורית, הנוגעים כולם גם לתולדות החינוך. הפרקים הרביעי עד השישי מתמקדים בהיבטים הקוגניטיביים של הנושא. בפרק הרביעי, "להבין היסטוריה", דן המחבר בהבנה ובמשמעות של ההיסטוריה בדרך אמפתית, המזדהה עם דמויות העבר וקשריהן למושג היסטוריוזים (תפיסת ההיסטוריה ומשמעותה). בין השאר כלול בו ניתוח של סוגי ההבנה ההיסטורית: הבנה יצירתית, הבנה אנלוגית (משווה) והבנה מתקדמת. שרמר עומד על החשדנות ההיסטורית הבריאה והרגישות הסמנטית והרטורית החיונית להבנת חומר היסטורי באשר הוא, ועל הצורך לחנך את התלמיד להבנת הרגישות הזאת. על-פי שיטתו, נודעת חשיבות רבה למושגי החשיבה ההיסטורית שעל התלמיד לרכוש. הפרק החמישי, "שינוי, התפתחות ותהליך", עוסק בנושאים נוגעים לכך: גרימה, ריבוי פנים, הכללה, עדות היסטורית, תוקף היסטורי וכן במושגי תוכן מסוימים. כל אלה יביאו את התלמיד לכלל אוריינות מושגית ביקורתית.

הפרק השישי מעמיק בסוגות ההיסטוריות — תולדות הרעיונות, היסטוריה חברתית שהיא גם טוטלית, ופסיכו-היסטוריה. במסגרת זו מרחיב שרמר לגבי האינטגרציה של לימוד ההיסטוריה עם מדעי החברה מזה ועם מדעי הרוח מזה, ודן ביתרונות ובחסרונות של האינטגרציה. כל הדיון ההיסטורי-חינוכי האמור לעיל נוגע גם לתולדות החינוך. האינטגרטיביות המאוזנת של מדעי החברה והרוח חיונית ביותר לחקר ההיסטוריה של החינוך, הנשען בעיקר על "משפחות מדעיות" אלה.

הפרקים השביעי והשמיני מתרכזים ברגישויות הכרוכות בהוראת ההיסטוריה ושימושיה. "היש שימוש לידיעה ההיסטורית?" נשאלת השאלה בפרק השביעי, שעניינו הפוטנציאל החברתי (ובעיקר הלאומי) של הידע ההיסטורי והשימוש הזהיר שיש לעשות בלקחים היסטוריים (כגון לגבי השואה) — שכן ההיסטוריה היא חד-פעמית ותולדת צירוף של נסיבות. שרמר טוען כי השמישות של לימוד ההיסטוריה מתבטאת בחשיבה הביקורתית ובעיקר ב"רגישות ההיסטורית" שניתן לפתח באמצעותה אצל התלמידים. לעניין זה מוקדש הפרק השמיני בספר. לדברי המחבר רגישות היסטורית

קשורה ל"חיישן היסטורי" המכוון ומכויל לנתונים היסטוריים, תוך שימת לב לארבעה היבטים הכלולים בהם:

מהותם [...] כחומרים מן העבר הנוכחים בחיי ההווה; משמעותם האנושית; מהותם בתור חומרים המתווכים בתודעה הפרשנית [...] של עדיהם הראשונים — מוסרי הנתונים — ושל עדיהם המשניים — חוקריהם של הנתונים. ההיבט האחרון מכיל יסוד ביקורתי: זיהוי המקור בהווה שממנו נבעו המושגים (עמ' 212-213).

הפרק מפרט את הרגישויות הנדרשות לדפוסי החשיבה, לפערי לשון ותרבות, להיסטוריות של מושגים והבנתם בהקשר ההיסטורי, לחקר המקורות ולהפקת לקחים מבוקרת. בסיומו דן המחבר בצמיחת הרגישות החינוכית המורכבת הזאת ובדרכים להקנייתה.

החינוך הערכי-מוסרי והוראת ההיסטוריה עומדים במרכזם של הפרקים התשיעי והעשירי. שלא כמו אלה הסבורים שיש לנתק בין הדבקים הללו, טוען שרמר, ובצדק, שהדבר אינו אפשרי ואף אינו רצוי. לצורך העמקתם של ערכים הוא מציע לנקוט בגישה הביקורתית בלימוד ההיסטוריה. בפרק התשיעי הוא דן בהרחבה במושג הערך ומצביע על ההבדל שבין "תמונת העבר" המגויסת למימוש מטרת חברתיות ומדיניות (ומביאה לרתיעה מאידיאולוגיות), לבין "ידיעה היסטורית", שהיא מדעית ואובייקטיבית. מאחר ש"הכתיבה ההיסטורית רוויה בכל זאת ערכים", ו"החינוך הוא בכל זאת מנוף לערכים", מייעד המחבר תפקיד חינוכי משמעותי להוראת ההיסטוריה. המדובר ב"מחויבות [...] של המורה, התלמיד והקהילה המכוננת של בית-הספר לראות בפתיחות את התרבות וערכיה, ובפיתוח ערנותם הביקורתית אמצעי וערך כאחד" (עמ' 265).

בפרק העשירי ממשיך שרמר בהשוואה בין "תמונת עבר" לבין "ידיעה היסטורית", כשהוא מנגיד את ה"הגישה המורליסטית" המחייבת והחד-משמעית הנקוטה בהוראת ההיסטוריה בבתי-ספר בעלי שליחות אידיאולוגית חברתית, תרבותית, לאומית או דתית, לבין "הגישה הביקורתית" השואפת לפתח בתלמיד נוגדנים לאינדוקטרינציה מוסרנית, ובתוך כך הוא מבקש לסייע לו בעיצוב זהותו, מוסריותו ואנושיותו. לפי גישה זו יש להצביע על אמות-המידה הערכיות ועל היחסיות שבפרשנות ההיסטורית. מן הדין להכליל מרכיב רפלקטיבי-אישי בדיון הערכי וללמד את התלמידים כללי זהירות בשיפוטם הערכיים לגבי לקחים היסטוריים בעת קבלת החלטות אישיות המבוססות עליהם ויישומן.

הרגישות והביקורת הערכית הזהירה המתחייבות על-פי שרמר בהוראת ההיסטוריה יפות גם לגבי חקר תולדות החינוך, ובייחוד לגבי הוראת המקצוע בבתי-הספר לחינוך באוניברסיטאות ובמכללות החינוך. בדברי הסיכום לספר אומר המחבר:

משימותיה המסורתיות של הוראת ההיסטוריה לא תשווינה בדחיפותן לאתגר המוסרי והאזרחי המקופל בטיפוחה של האוריינות ההיסטורית. [...] כדי לתרום

את חלקו בנושא, על בית-הספר לשוב ולפעול כקהילה אינטלקטואלית, לכבד את המשימה האקדמית שקיבל עליו, ובעקבות דבריו של צבי לם [...] לראות בהוראה "חינוך באמצעות הדעת" (עמ' 308).

ספרו של עודד שרמר ממוסמך, מעודכן, נשען על מקורות רבים (כצד מובאות מחוקרים קלסיים) וכולל דוגמאות רבות מהוראת ההיסטוריה בישראל ובעולם. הספר אינו קל לקריאה ולעתים מסובך במבנהו ובחוטים האידיאולוגיים המקשרים בין פרקיו. המחבר – חוקר יצירתי ופורה – ממשיך לפתח בספר זה את הרעיונות שבספרו הקודם, "חינוך בין רדיקליות לסובלנות" (תשנ"ט),¹ שעסק בחינוך אידיאולוגי, דמוקרטי ופוליטי ובזיקה בין בית-הספר לסובלנות. הספר הוא תרומה חשובה למדף הספרים העדכני בתחום הוראת ההיסטוריה, בהמשך לספרם של אייל נווה ואסתר יוגב "היסטוריות" (2002),² וקובץ המאמרים "היסטוריה, זהות וזיכרון" שבעריכת אבנר בן-עמוס (2002).³ זהו ספר מעורר מחשבה שיפיקו ממנו תועלת חוקרי היסטוריה בכלל והעוסקים בתולדות החינוך בפרט.

1 שרמר, ע' (תשנ"ט), חינוך בין רדיקליות לסובלנות, ירושלים: מאגנס.

2 נווה, א' ויוגב א' (2002), היסטוריות – לקראת דיאלוג עם האתמול, תל אביב: ככל.

3 בן עמוס, א' (עורך) (2002), היסטוריה, זהות וזיכרון: דימויי עבר בחינוך הישראלי, תל אביב: רמות.